

Hodnota jako filosofický a psychologický problém

V. P. Tugarinov: **O cennostjach žizni i kultury**, Leningrad 1960; J. Popelová: **Hodnota jako filosofická kategorie**, Acta Universitatis Carolinae, philosophica et historica, 1963, No. 2; V. Vondráček: **Hodnocení a jeho poruchy z hlediska psychiatrie**, ČSAV, Praha 1964, 190 str.

Rostoucí počet studií a článků věnovaných v posledních dvou letech problematice hodnot a hodnocení svědčí o vzrůstajícím zájmu filosofů, estetiků, etiků a psychologů o otázky, jež byly po dlouhou dobu marxistickou vědou zcela opomíjeny. Samotný počet prací však není jediným pozitivním dokladem nového vztahu marxistické filosofie k axiologii. Na rozdíl od předchozího striktního odmítnutí axiologie jako „idealistické pseudovědy, která vysvětluje společenské jevy i formy ideologie jako soubory duchovních hodnot“ (Velká sovětská encyklopedie), nebo jednostranně odmítavé kritiky nemarxistických hodnotových teorií, s níž se setkáváme zejména ve starší Gulianově studii *Problém mravních hodnot* (Das Problem des sittlichen Wertes, Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1959/1), představují soudobé práce o hodnotách, i pokud jde o obsah, značný pokrok. Usilují především o stanovení programu marxistické vědy o hodnotách a současně hledají řešení některých důležitých a základních axiologických problémů, například otázky objektivních hodnot (Brožik, K otázce objektivnosti estetických hodnot skutečnosti, Estetika 1964), kritérií hodnocení, hierarchie hodnot apod.

Vskoktu průkopnickým dílem marxistické teorie hodnot je Tugarinova studie *O hodnotách života a kultury*. Autor v ní jako jeden z prvních marxistických filosofů považuje za svůj hlavní cíl „obrátit pozornost na význam (axiologické — J.H.) problematiky a vyznačit hlavní cesty jejího rozpracování“ (str. 14). Proto se vedle základní problematiky jednotlivých druhů hodnot (materiálních, sociálněpolitických a kulturních) zabývá otázkami podstaty a charakteru hodnot. Má tu na mysli především snahu vyvarovat se jednostranných hledisek, do té doby v marxistické filosofii obvyklých. Tím odmítá i Gulianův názor, že hodnota toliko „odrážejí cíle a snahy určité třídy v nejvyšší formě“ (viz cit. práce, str. 86) a tvrdí, že hodnota v sobě zahrnuje kromě aspektu třídního také všelidský. Rozporná jednota třídního a všelidského momentu hodnot podle jeho názoru koresponduje s jednotou objektivní a subjektivní a absolutní a relativní stránky hodnot. Usilí o dialektický výklad podstaty hodnot je rozhodně nejcennějším přínosem Tugarinovy knihy. Poněvadž si však autor všimá hlavně obecných axiologických otázek, dochází k přesvědčení, že problematika hodnot, například na rozdíl od filosofických otázek teorie relativity nebo kvantové mechaniky, které mohou úspěšně řešit především přírodovědci, patří beze zbytku do oblasti filosofického zkoumání. S takovým názorem nelze souhlasit bez výhrad. Vádí tu především skutečnost, že hodnoty vztahujeme vždy k určité konkrétní, tj. etické, estetické, sociálně historické, případně ekonomické realitě. Tato metoda zkoumání hodnot a hodnotního procesu, i když se zabývá pouze obecnou filosofickou stránkou uvedených problematiky, nemohla-li zůstat na úrovni pouhé abstraktní spekulace, musí vždy do určité míry respektovat poznatky a metody speciálních společenských věd.

Na rozdíl od Tugarinova považuje J. Popelová zcela správně ve svém díle *Etika* (Praha 1962) a ve stati *Hodnota jako filosofická kategorie* za nezbytné východisko marxistické teorie hodnot kromě aplikací principů dialektického a historického materialismu a kritiky buržoazní axiologie i zkoumání ekonomické hodnoty u Marxu. Vychází z Marxova rozdílu mezi hodnotou užitnou a hodnotou a také se, zda tato dvojakost kromě ekonomické hodnoty je vlastní také hodnotám estetickým a etickým. Užitnou hodnotou považují za snadno prokazatelnou tím, že kulturní jevy vždy určitým způsobem uspokojují naše potřeby. Složitější situace nastává při aplikaci hodnoty na estetickou a etickou realitu. Zde nutno podle autorčina názoru vycházet z kvalitativního určení pracovní činnosti, z analýzy, jež zkoumá odlišnost tvůrčí umělecké činnosti od ostatní produktivní práce. Podstatu etických hodnot možno odvozovat z životních zkušeností, jež celé generace nashromáždily za řadu epoch. Vysvětlivším dvojaké stránky hodnoty se Popelové daří úspěšně překonat krajně utilitaristické hledisko. Zkoumáme-li však hodnotu jako kategorii výhradně ekonomicko-filosofickou, nedaří se nám dostatečně postihnout její stránku psychologickou. Zdá se, že tu působí tradiční a do jisté míry i oprávněná obava z jednostranného psychologismu a s ním spojené dehistorizace hodnot, s níž se často setkáváme ve starších i novějších nemarxistických studiích o hodnotách. (Kromě anglosaských filosofů, např. J. B. Pýrroyho, jehož teorii интересу J. Popelová ostatně při této příležitosti kritizuje, a W. Prala, užívají výhradně psychologické metody k výkladu hodnot také A. Meinong, Chr. Ehrenfels, později M. Scheler a jiní.) Na druhé

straně však právě psychologie významným způsobem přispívá k odpovědím na ty otázky, jež ekonomickohistorické hledisko ponechává stranou. Psychologického významu si žádá na prvním místě samotný proces hodnocení. Avšak také řešení otázky hodnot, problém, zda je hodnota vztahem, významem, či kvalitou, předpokládá kromě obecně filosofického pohledu i respektování některých psychologických metod a poznatků. Konečně ani stanovení stupnice hodnot, kritéria hodnocení apod. se neobejde bez zřetele ke zvláštním zřalostem lidské psychiky.

Některými specifickými psychologickými otázkami hodnocení a hodnot se zabývá Vl. Ondráček v knize *Hodnocení a jeho poruchy z hlediska psychiatrie*. Práce je sice určena především lékařům psychiatrům a psychologům, avšak vzhledem k povaze problému, kterým se zabývá, i způsobu jeho řešení značně překračuje rámec svého původního poslání.

Vondráček nejprve věnuje pozornost poměru hodnocení a poznání. Odlisuje poznání (aktualizaci) jako ožívování spojů dříve utvořených od poznání (gnosie), čímž rozumí rozoznávání „složené ze souhrnu informací, které pronikají k subjektu prostřednictvím jeho analyzátorů“ (str. 15). Do širší oblasti poznání, gnosie, patří také hodnocení, jež je tu označováno jako gnosie hodnotící. Hodnocení je činnost vyšší než pouhá registrace věností. Vondráček správně zdůrazňuje, že se zde uplatňuje v mnohem větší míře aktivní stránka lidského subjektu než při vnímání. Výsledkem hodnocení je do značné míry určován postoj, hodnotící stanovisko člověka, který sice konec konců ovlivňuje ekonomické a historicko-sociální faktory, jež je dáno však bezprostředně psychologickými činiteli, vůlí, emocemi apod. Problém správnosti, „pravdivosti“ hodnocení není proto pouze otázkou studia objektivních, ekonomických a historických činitelů, nýbrž také subjektivních, psychologických předpokladů. Hodnotu definuje Vondráček jako prosídek k uspokojení potřeb, případně činitele, který vyvolává pocit libosti. Definice hodnot je tu současně východiskem jejich klasifikace. Podle toho, zda a jak uspokojují hodnoty lidské potřeby, dělí se na kladné, záporné, nižší a vyšší aktuální a potenciální.

V úsilí o získání kladných hodnot i v obraně před hodnotami zápornými spatřuje Vondráček základní motivy lidského jednání. Proto považuje jako nutný úvod ke zkoumání vlastního hodnocení studium lidského konání a jednání, hlavně jeho složky aktivní, volní. Zajímá se zejména o skutečnost, že uvědomělé, cílevědomé jednání nepostupuje ke svému cíli bez překážek. Všimá si, že naopak dochází k tzv. frustraci. Uskutečnění lidského záměru je tedy dočasně či trvale znesnadňováno okolnostmi, jež působí na organismus zvenčí, někdy i zevnitř. Z hlediska hodnot mluví Vondráček o frustraci všude tam, kde je nějakým způsobem ztížena nebo úplně zatarasena cesta k jejich získání. Škoda, že si autor v této souvislosti málo všimá okolností vzniku frustrace. Zejména tam, kde hovoří o „frustrované osobnosti“, bylo by jistě užitečné kromě objasnění důsledků, jež má takový stav na lidskou psychiku, určit alespoň základní příčiny frustrace. Je patrné, že jejím hlavním zdrojem kromě patologických změn lidského duševna je sám společenský vývoj, protikladnost individuálních a celospolečenských zájmů. Ačkoliv se v druhém případě jedná spíše o otázky spadající do oblasti sociologie, jejich stručná charakteristika je na místě také zde, zvláště bereme-li v úvahu, že Vondráček výstižně zasazuje analýzu jiných psychologických jevů spojených s rozbořením hodnocení do širších kulturně společenských souvislostí.

Při rozboru vlastního hodnotícího procesu se autor dotýká otázky, kdy a do jaké míry je hodnocení objektivní a kdy subjektivní. Nižší hodnocení považuje za zcela subjektivní, neboť zde se v rozhodující míře podílí na stanovení hodnot pud individua, který vede organismus k ukoujení jeho základních, převážně biologických potřeb. Na nižším hodnocení se racionální moment podílí velmi málo, takže volba hodnot jedním člověkem je často nepochopitelná člověku druhému (*de gustibus non est disputandum*). U vyššího hodnocení, jež se více řídí zákony logiky, ustupuje pryč tato subjektivní složka stranou. Větší objektivnost hodnocení souvisí také s mírou vlivu emocí na hodnocení. Zatímco primitivní hodnocení se mu jeví vždy jako značně emocionální, vidí naopak ve „vybavování“ hodnocení ze zajetí emocí důležitý znak vyššího vývojového stupně hodnotícího procesu. S tímto názorem možno souhlasit ovšem jen zčásti a jen vzhledem k určitěmu druhu emocí. Je známo, že etické a estetické hodnocení úzce souvisí s emocionální složkou lidské psychiky. Zdá se však, že ani při logickém hodnocení, totiž při ořeňování pravdy jako hodnoty (tedy nikoliv při pouhých verifikaci, „vyhodnocování“ poznatků, jež tu má autor patrně především na mysli), působí emoce jako nezbytný, huť stenický, nebo astenický činitel.

Relativně neobjektivnější způsob hodnocení představuje tzv. hodnocení podle kvality. Jde tu o určité specifické reakce organismu na popady zvenčí (potrava, pohodlný byt, zajímavý rozhovor). Obvykle probíhá v takovém případě několik hodnocení soudasně, vzniká směr pocitů a hodnocení. Ani v tomto případě však hodnocení není pouhou reakcí člověka

na vnější popudy, nýbrž aktivním zásahem subjektu, který spočívá jak ve výběru hodnot, tak v úsilí o jejich případnou změnu nebo popření. Míra objektivnosti, „pravdivosti“ hodnot není ani v tomto případě absolutní, také tady přetrvává vždy určitá míra subjektivit.

Poté přistupuje Vondráček k analýze hodnot a všimá si zejména vytváření jednotlivých hodnotových schémat. Zjišťuje, že se uplatňuje současně několik tendencí. Lidé si vytvářejí jednak schémata osobní, „subjektivní“, jednak respektují schémata všeobecně platná. Podle jednotlivých schémat, případně na základě jejich vzájemného prolínání, hodnotí určitou konkrétní situaci. Výsledek ovšem není vždy jednoznačný a může vzniknout situace, kdy dosavadní schéma nestačí. Následuje nejistota, nelibost a nepochybně pokles „autoritativnosti“ schématu. Jindy sice člověk schéma uznává, nemusí se jím však řídit. Situace není tedy zdaleka jednoduchá a vysvětlení nutno hledat v objasnění skutečnosti, jimiž jsou hodnoty dány, momentů, které způsobují změny hodnocení i hodnot.

Prvým důležitým činitelem, který ovlivňuje hodnocení, jsou emoce. Vondráček zdůrazňuje jejich význam na mnoha místech své knihy, zvláště však se jimi zabývá na konci třetí kapitoly, kde podrobně zkoumá souvislost jednotlivých emocionálních stavů (sympatie, nenávisť, strach, tréma, naděje, doufání a podobně) se změnou hodnot. Kromě emocí, které zaujímají specifické postavení, neboť působí jako bezprostředně subjektivní činitel, všimá si Vondráček momentů, které způsobují změnu hodnot i hodnocení zevnějška, tedy prostředí, výchovy, agitace, propagandy, sugesce atd. Stanovení a respektování hodnot dále podléhá vlivu psychosomatických stavů organismu (např. jídlo ztrácí svou hodnotu pro nasyceného člověka), mění se i lidským věkem i pod vlivem nových informací. Otázky, do jaké míry jsou hodnoty adekvátní, kdy jde o podhodnocení a kdy o nadhodnocení, případně o znehodnocení skutečnosti, se již příliš dotýkají psychopatologických problémů a stojí stranou našeho zájmu.

Vondráček považuje svou analýzu hodnocení a hodnot z hlediska psychologie za úvod ke speciální psychiatrické problematice hodnocení. To je patrně hlavní důvod toho, že opomíjí některé otázky, jež by si jinak zasloužily podrobnějšího zpracování. Mám tu na mysli především otázku hierarchie hodnot, které autor věnuje poměrně málo místa, zejména srovná-li jeho dělení hodnot na kladné a záporné, vyšší a nižší s. bohatě členěnou škálou hodnot sestavenou právě na základě psychologické analýzy hodnotícího procesu např. M. Schelerem. Konečně z psychologické metody samé vyplývá určitá jednostrannost v pohledu na hodnocení a hodnoty. Zatímco filosof si všimá hlavně dialektického vztahu objektivní stránky hodnot, psycholog má na zřeteli převážně subjektivní, individuální moment hodnocení. Je zřejmé, že marxistická věda, pokud chce vytvořit obecnou nauku o hodnotách, bude usilovat o určitou syntézu jak filosofické, logickohistorické, tak i psychologické metody.

Ivan Hodovskij

Jan Patočka: Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové; NČSAV, Praha 1964, 415 str.

Jan Patočka patří k prominentním postavám české filosofie. V třicátých letech byl jedním z předních žáků Husserlových a spolu s Langrethem připravoval vydání jeho pozůstatosti. Vedle řady studií historickofilosofických, které se vztahují k antice, renesanci i současnosti zasluhuje uvedení i rozsáhlá editorská a překladatelská činnost Patočkova; nejnovější z jeho překladatelských činů je Hegelova Fenomenologie ducha (1960).

Dlouholetá vědecká činnost i učitelská působení na filosofické fakultě Karlovy university vytvořily z Patočky onen vzácný typ historika, který dokáže obsáhnout dějiny evropské filosofie v celém jejich souhrnu a interpretovat je inspirujícím způsobem. To je zřejmé i z dosud nejrozsáhlejšího Patočkova díla, které je předmětem naší recenze. Knihu tvoří řada studií, které na sebe chronologicky navazují. Jejich hlavním tématem je ústřední problém teoretické filosofie naší doby — problém interpretace pohybu. Patočkův výklad se nese velkým obloukem od počátku řecké filosofie až k novověku k filosofii Hegelově. Hlavní důraz je položen na rozbor Aristotela a aristoteliků.

V nejrozsáhlejší kapitole knihy o Aristotelově přírodní filosofii autor podrobně dokládá, že pojem pohybu (pohybu—procesu) patří k ústředním kategoriím, s jejichž pomocí Aristoteles vytvářel svoji filosofickou přírodovědu a celý filosofický systém, že pohyb v jeho pojetí není vzhledem k jednotlivým předmětům jen něčím vnějším, na povrchu, nýbrž tím, co se týká samé podstaty věcí, „cośi vnitřního, což vytváří a buduje bylost v jejím jsoucui...“. Podrobný výklad této otázky si ovšem vyžádal, aby autor věnoval přiměřenou pozornost i dalším centrálním pojmům aristotelovské filosofie — podstatě, látce, formě, času, prostoru aj. (Patočka proto může na některých místech své práce také ukázat, jak původní aristo-